

De Geografische Conferentie van Brussel

Het zachte ritselen van het voorjaarslover fleurde de paleistuin van Laken op. Hoog in de lucht jubelden mussen en spreuwen de lente tegemoet. De lentel! Jaargetijde van plannen en ontwerpen. Dat was precies wat Leopold II in zijn hoofd had. In het voorjaar van 1876 zette hij zijn officiële en niet-officiële medewerkers aan het werk. Samen met de koning waren ze intensief bezig met het aanleggen van een heel gedetailleerd dossier over Afrika. Drie hoge ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken hielpen daarbij. Émile Banning, Jean Guillaume en natuurlijk de eeuwige baron Lambermont, België's meest geslepen en ervaren diplomaat. Samen met hun chef bedachten ze een plan om de beschaving naar Afrika te brengen en de slavenhandel er uit te roeien. Zoals Leopold geleerd had van de bedenkers van het Suezkanaal ging hij omzichtig te werk. De internationale mogendheden zaten immers niet te wachten op een initiatief van een klein, neutraal land om de eigen grenzen te verruimen. Eerst tastte hij daarom het terrein af. Over naar koningin Victoria, Berlijn en de Franse regering. Hij was ervan overtuigd deze lui in zijn zak te kunnen steken. Pluimstrijkerijen werden daarbij niet achterwege gelaten. Vooral bij Fransen en Engelsen had hem dat nooit windeieren gelegd. En inderdaad, het werkte. Niemand maakte bezwaren, iedereen prees de humanitaire beweegredenen van de Belgische koning. Terwijl die op deze geslaagde episode in zijn opmars terugblikte, maakte hij zich al klaar voor de volgende stap. Het kwam tot een plan dat zowel vermetel als ingenieus was. Enerzijds diende hij rekening te houden

met de weigerachtige publieke opinie in België. Maar ook in het buitenland mochten geen slapende honden wakker gemaakt worden. Hoe pakken we dit aan, vroeg de vorst zich af. Lambermont, die alles bij het eerste woord terstond begreep, kwam daarom met een voorstel. Leopold diende in Brussel een internationale conferentie over Afrika te organiseren. Die bijeenkomst moest enig statuut hebben, diende in heel Europa bekend te raken en mocht uitsluitend over humanitaire doelstellingen handelen. Maar ze moest vooral Leopold in beeld brengen als de grote bezieler. De koning was mee. Samen met Lambermont pakte hij de zaak aan alsof het een complot betrof. Wat het in zekere zin ook was.

Eerst moest een Belgische delegatie voor de conferentie samengesteld en warm gemaakt worden. Diplomatiek werk dat geknipt was voor Lambermont. Zorgvuldig koos hij vertegenwoordigers van de diplomatieke, financiële, wetenschappelijke, journalistieke en politieke wereld uit, met uiteraard oog voor een evenwicht tussen liberalen en katholieken. Op 16 augustus en 9 september 1876 nodigde hij hen uit in het Koninklijk Paleis van Brussel en legde de doelen van de koning aan hen voor. Over materiële doelstellingen werd niet gerept. Leopold en Lambermont wogen hun woorden. Zij kozen voor een taalgebruik dat neutraal, humanitair en wetenschappelijk van aard was. De mond vol had Leopold over het beschavingsidee, dat populair was in Engelse kringen en mooi aansloot bij de wetenschappelijke streefdoelen. 'Deze expedities beantwoorden aan een buitengewoon beschavende christelijke gedachte: de slavernij in Afrika afschaffen, de duisternis die nog in een deel van de wereld heerst verdrijven, de hulpbronnen die reusachtig lijken leren kennen, kortom, er de schatten van de beschaving uitstorten, dát is het doel van deze moderne kruistocht ons tijdvak waardig.' De vergadering deed er geïmponeerd het zwijgen toe.¹⁴⁷ Met gespeelde onderdanigheid vroeg hij hun 'zich niet te verzetten' tegen de internationale, neutrale, wetenschappelijke en humanitaire bedoelingen van hun vorst. Iedereen reageerde geroerd en enthousiast op deze goed gespeelde vertoning. Uiteraard

zou niemand zich verzetten tegen deze nobele zaak. Integendeel, ze zouden haar met hart en ziel verdedigen. Ronde één was dus gewonnen. Intussen had Leopold al nagedacht over de buitenlandse gasten. Dat moesten in de eerste plaats alle Europese ontdekkingsreizigers en wetenschappers zijn, maar ook rijke filantropen. Enkele minder eminente politieke figuren stonden eveneens op de genodigdenlijst, maar zeker niet in die mate dat de politiek hier een eersterangsrol kreeg toebedeeld. Het was een varkentje dat hij later wel zou wassen. Dat er geen echte toppolitici zouden worden uitgenodigd, vond natuurlijk een gemakkelijke en plausibele verklaring in het feit dat de agenda van de conferentie niet in het minst van politieke aard was. Het doel bestond er immers in een keten van wetenschappelijke, medische en 'civiliserende' posten op te bouwen in het onbekende hart van het zwarte continent. Zo tekende zich langzaam de contouren af van een meesterplan. Het zou zijn beslag krijgen tussen 12 en 14 september 1876 tijdens de 'Geografische Conferentie van Brussel' in het Koninklijk Paleis.

Leopold II was geen man die over één nacht ijs ging. De ophanden zijnde samenkomst werd voorbereid zoals men een militaire veldtocht plant. In de zomer van 1876 startte hij met intensief studiewerk. Dagenlang dwaalde zijn blik over de primitieve kaarten van het Congogebied. Samen met zijn inner circle bestudeerde hij niet alleen de Afrikaanse geografie, maar ook potentiële congresgangers zelf. Opnieuw ging hij te werk op een manier die aan spionage doet denken. Zo stuurde hij Émile de Borchgrave naar Berlijn met de opdracht om te infiltreren in de Duitse geografische wereld. Lakenkende die veel minder goed dan de Britse. Duitsland was nu eenmaal een speler waarmee rekening moest worden gehouden. Eerst zorgde Leopold ervoor dat de Belgische regering de Borchgrave aanstelde tot Belgisch vertegenwoordiger in Berlijn. In die positie was het voor de ervaren diplomaat een koud kunstje om zich te laten aanvaarden als lid van het Gesellschaft für Erdkunde. Geschikt om onopgemerkt te blijven, maar innemend en vriendelijk, maakte de Borchgrave er snel

vrienden. Hij leerde de sterktes en de zwaktes van het genootschap kennen, alsook de politieke stromingen die er invloed op hadden. Tussen de bedrijven door reisde hij geregeld terug naar Brussel voor nieuwe instructies. Bij een van die gelegenheden wees hij zijn koning op het feit dat de Duitse geografen bijzonder gevoelig waren voor Britse aanspraken op de gebieden die hun reizigers hadden verkend. De Borchgrave meldde ook dat het niet goed boterde tussen de Duitse en Franse geografen. En zo werd land voor land uitgevlooid. In een bloedhete zomer maakten Leopolds medewerkers lange dagen in oververhitte werkkamers. De baas liep te pas en te onpas bij hen binnen, waardoor ze telkens aan zijn scherpe aandacht voor details werden herinnerd. Het paleis raakte er overstuurd van. Sommige van Leopolds handlangers waren de uitputting nabij. Koninklijk kabinetschef Devaux, die al geen grote voorstander was van de Afrikaanse plannen, kon het niet laten om de Borchgrave in Berlijn deelachtig te maken aan zijn frustraties. 'We zwemmen in het midden van Afrika. Ik spreek negertaal. Ik voel me meer aangetrokken tot de blanken, en ik beken u dat de activiteiten waaraan u deelneemt in Berlijn me veel aantrekkelijker lijken dan het doen en laten van de overbewoners van het Victoriameer.'¹⁴⁸ Maar zich uit de naad werken deed hij, net zoals alle anderen.

Het werd tijd voor de volgende stap. Leopold II nodigde op persoonlijke titel een veertigtal personaliteiten uit. Ze kwamen uit Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Oostenrijk en Rusland. In hun landen waren ze opinieleiders als het op overzeese gebieden aankwam. Van ieder van hen wist hij perfect waar ze de voorbije jaren mee bezig waren geweest. Mensen die grotendeels dezelfde visie hadden op de toekomst, de blik hadden gevestigd op de hele planeet en onwankelbaar geloofden in de vooruitgang. Een koloniale mogendheid als Nederland was uitdrukkelijk niet uitgenodigd, net zomin als Portugal. De Portugezen claimden de soevereiniteit over de Congomondingen en nog andere delen van Midden-Afrika. Niet welkom dus. Leopold II hoedde zich ook voor de Nederlanders – sowieso

al geen goede vrienden – want hun handelshuizen waren ook al bij het estuarium van de grote stroom gesignaleerd. Geen Nederlanders dus op de conferentie. Maar Leopold wist maar al te goed dat alle genodigden vooral zouden opdagen omwille van zijn prestige en de uitstraling van het hele gebeuren. Wie wilde tenslotte niet een keer in zijn leven vergaderen, dineren en ook nog eens overnachten in het verblijf van een koning? Want daar wenste hij hen te hebben. Meteen bleek echter dat het paleis niet uitgerust was voor zo'n massaal bezoek. Geen nood. Met zijn gebruikelijke daadkracht liet de vorst alle bureaus ontruimen en bemeubelen tot slaapkamers. De tientallen bedienden zagen zich verwezen naar kelders en opbergruimtes als slaappleaats. 'Stapel de archieven tijdelijk op in de gangen. Verplaats mijn bibliotheek met de grootste zorg. Pakdozen plaatst u maar waar u ze kwijt kan, ook in de stallen van de Hertogstraat en in de oude linnenkamer van Laken', liet de vorst weten. Niets was goed genoeg voor de gasten. Zeker als het Engelsen betrof. Speciaal voor hen charterde hij een eigen stoomschip in Dover. Bij aankomst in Oostende zouden ze met zijn eigen koninklijke trein naar Brussel vervoerd worden. Op 11 september 1876 was het dan eindelijk zover.

Leopold was van zin er een evenement van te maken, iets wat zich bij voorkeur liet inleiden door spijs en drank. Aan de vooravond van de conferentie, op 11 september, zat iedereen dus aan de lange ontvangsttafel van het paleis voor het feestelijke openingsdiner. Daar kon men zich het genoeg niet onzeggen de ontelbare spitsvondigheden van de spijskaart te nuttigen. Het kostte de vorst meer geld dan hem lief was. Maar Leopold, als tafelcauseur zijn gewicht in goud waard, wilde iedereen in opperbeste stemming krijgen. Dat lukte hem aardig. De volgende dag opende Leopold de conferentie met een toespraak. Terwijl de strenge blik van zijn vader hem vanaf de muur vermanend aankeek, besteedde hij het spreekgestoelte. Opgaand in zijn rol van weldoener der zwarte mensheid sprak hij zijn gehoor toe als volgt: 'Heren, sta me toe u hartelijk te danken voor het enthousiasme waarmee u op mijn uitnodiging bent ingegaan. Naast het genoeg dat ik

zal kunnen smaken om te luisteren naar uw debatten over de kwesties die ons bezighouden, zal het mij ook een groot plezier verschaffen om al deze mensen te kunnen ontmoeten die zich onderscheiden door hun beschavingswerk en die ik al sinds jaren volg. Nodeloos te zeggen dat ik geen enkel eigenbelang koester door u hier in Brussel uit te nodigen. Nee, mijne heren, België is klein, maar is tevreden met zijn lot. Ik zal natuurlijk niet beweren dat het mij onverschillig zou laten indien mijn land de eer te beurt zou vallen om deelgenoot te mogen zijn van de eventuele belangrijke vooruitgang die uit deze bijeenkomst kan voortvloeien.¹⁴⁹ Wel gelaafd en verbonden door gemeenschappelijke idealen bedankte de zaal de gastheer met een spontane ovatie. Bij niemand kwam het op dat hij het werktuig van de onschuldigste misleiding kon zijn. Uit niets viel of valt een echt bewijs af te leiden dat Leopold op dat moment onoprecht zou geweest zijn over zijn humanitaire bedoelingen. Maar zijn andere oogmerken hield hij wijselijk buiten de kring der discussies.

Niet één koloniale ambitie rolde hier over de lippen van de bescheiden en bedachtzame Belgische gastheer. Wat niemand wist, was dat de koning al op voorhand een duidelijk beeld had van de besluiten die de conferentie moest nemen. Behendig laveerde hij erheen. Ook de diners van 12, 13 en 14 september werden door hem voorgezeten. 's Avonds lagen kaarten klaar voor opvoeringen in de Muntchouwburg. Met koetsen werden de gasten erheen gebracht. Een aantal afgevaardigden kreeg ook een geschilderd portret van de koning ten geschenke. Het maakte allemaal diepe indruk op deze moedige steunpilaren der wetenschap, wie al die weelde een weinig voor ogen schemerde. Op de agenda hield Leopold intussen kwesties zoals de ligging van operationele kampementen, de binnenlandse routes die geopend dienden te worden, en waar posten moesten komen die medische zorg konden verstrekken en de slavenhandelaars uit de buurt houden. Hij charmeerde iedereen, haalde de scherpe kantjes eraf, wiegde in slaap wie te wakker was, en wond op wie te lauw was. Hij beijverde zich om in de zalen

en wandelgangen van zijn paleis menige opinieleider te bewerken of zand in de ogen te strooien over de ware bedoelingen van zijn conferentie, al naargelang de behoefte van het moment. Maar de werkzaamheden in zijn paleis verliepen vlekkeloos. Zoals het goede wetenschappers betaamt, verafschuwden de deelnemers het idee dat Midden-Afrika de inzet zou worden van een Europese strijd om kolonies. Na twee dagen waren de delegaties helemaal weg van de onbaatzuchtige Belgische koning en zijn voorstel om de regio onder het bestuur te brengen van een soort internationale autoriteit die de slavenhandel bestreed, beschaving rondstrooide dankzij reguliere handel en systematische exploratie, en inventarisatie van het continent mogelijk maakte. Schijnbewegingen uiteraard. Met het verfrissende gevoel van de hoop op een groots humanitair project, bewoog de conferentie zich in de door Leopold aangegeven richting. De dagen waren goed gevuld, de avonden eveneens. Onder een algemeen geklater van vorken en lepels, het geklink van glazen en stemmig geroezemoes werden de congresgangers tijdens de diners de weg naar gehele overeenstemming in gepraat. Op de laatste dag besloot de vergadering dat er een werkinstrument moest opgericht worden om al die nobele doelen in daden om te zetten: de 'Association internationale pour l'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale' (Internationale vereniging voor de verkenning en beschaving van Midden-Afrika), de AIA. Ze werd samengesteld uit nationale comités. Die plaatselijke afdelingen zouden particuliere wetenschappelijke organen zijn die bereid waren subsidies te aanvragen van nationale regeringen, maar niet rechtstreeks gebonden waren aan het buitenlands beleid van die regering. De troonzaal daverde van het applaus toen Leopold onder algemene goedkeuring tot de eerste voorzitter van de AIA werd benoemd. De held van het verhaal boog nederig terug. En lachte in zijn lange baard. Na drie dagen was het duidelijk: de conferentie was een groot persoonlijk succes voor Leopold II geworden. In heel Europa werd de koning der Belgen nu beschouwd als de morele leider van de beweging tegen slavernij en de beschavingsexpeditie in het zwarte continent.

De Geografische Conferentie van Brussel afficheerde hem plots als een onafhankelijke leider en centrale figuur met betrekking in het ontdekkingsverhaal van Afrika.

De enigen die niet onder de indruk leken, waren Leopolds eigen ministers en de twee politieke families in het parlement. Het project van de AIA was nog niet bekendgemaakt of in de Belgische pers werden er al ruzies over uitgevochten. Katholieke hardliners stelden dat de organisatie, als ze oprechte humanitaire bedoelingen had, onmiddellijk onder de hoede moest komen van de Congregatio de Propaganda Fide (Congregatie tot Voortplanting des Geloofs) in Rome. De liberalen eisten dan weer dat de AIA het vrijdenken in Afrika moest promoten. Op 14 oktober schreef de liberale krant *Le Chronique*: 'Als Leopold II besluit het geld dat hem is toevertrouwd voor zijn beschavingsplan te spenderen aan smeergeld voor missionarissen, dan hoop ik dat de gehele liberale partij hevig zal protesteren.' Katholieke kranten gewaagden dan weer van de 'maçonnieke, antichristelijke kenmerken van de AIA'. In die omstandigheden was het ondenkbaar dat België in de nabije toekomst betrokken kon raken bij een of ander project in Congo. De Belgische regering vond er niet beter op dan zich te distantiëren van de hele zaak. Feiten die Leopold als faits divers naast zich neerlegde. Sterker nog, hij vond het prima. Aangezien de politici niets met zijn Afrikaanse plannen te maken wilden hebben, hoefde hij ook niet met hen te overleggen en bespaarde hij zich de oeverloze touwtrekkerij met diplomaten en ambtenarij. Hij had nu de handen vrij. In haar ijver om Leopold te dwarsbomen had de politiek dus in eigen voet geschoten. Laat ik mijn zegeningen tellen, moet de vorst gedacht hebben.

Maar in Engelse regeringskringen was men minder naïef. Hoewel de Britse deelnemers laaiend enthousiast naar Londen waren teruggekeerd, kregen ze een koude douche van het Foreign Office. Dit was niet van plan Leopolds ontdekkingstochten te steunen. En wel omdat een van de zelfverklaarde doelstellingen van de AIA de afschaffing

van de slavernij betrof. 'Het schijnt me toe dat de onderdrukking van deze handel een staatszaak is die men niet kan overlaten aan een of andere private onderneming', schreef de expert van het Foreign Office. Zonder het met zoveel woorden te zeggen werd ook wantrouwen geuit over al die posten en missies die de AIA in gedachten had. Waren die niet strijdig met de Britse handelsbelangen? En ten slotte: hoe kon Engeland van niet-Britten iets anders verwachten dan onheil? 'Het is aannemelijk dat een internationale vereniging, die noodzakelijkerwijze in meerderheid uit *foreigners* bestaat, visies koestert die door de Engelsen en hun afgevaardigde in die vereniging worden afgekeurd.'¹⁵⁰ Het gevolg liet zich raden. De prestigieuze en draagkrachtige Royal Geographical Society stapte uit de AIA. Een fikse tegenslag. Maar Leopold ging door alsof er geen vuiltje aan de lucht was. Eigenlijk waren al die nationale comités voor hem toch maar bijzaak. Het enige wat telde was dat ze op papier bestonden en daardoor een bestaansreden gaven aan het centraal uitvoerend comité van de AIA, waar de koning aan de touwtjes trok. Alle instrumentele posten in de AIA werden bekleed door zijn mannetjes. Enkele maanden na de Geografische Conferentie van Brussel werd zijn jeugdvriend Jules Greindl benoemd tot secretaris-generaal van de AIA. Voordien had hij als ambassadeur in Madrid al meegewerkt aan een poging om de Filipijnen over te kopen. Baron Lambermont, tijdens de conferentie een van de leidende figuren van de internationale commissie, werd tot vicepresident van het Belgische comité aangesteld. Het gebeurde allemaal in de luwte. Maar terwijl de andere nationale comités geen tijd hadden om zich met de zaken bezig te houden of gewoon niet eens werkten, kregen Leopold en zijn Belgische pionnen ruim baan. Intussen zorgde hij ervoor dat het humanitair-wetenschappelijke discours ook na de conferentie zijn weg vond naar de publieke opinie. Het was zijn rookgordijn. Zonder de werkelijke draagwijdte van Leopolds bedoelingen te beseffen staken de Belgische aardrijkskundige genootschappen de loftrompet in hun publicaties. Tijdens hun internationale contracten propageerden ze alles wat Leopold hun had ingelepeld. Ook de internationaal befaamde econoom Émile

de Laveleye werd bereid gevonden om mee te werken aan Leopolds pr-machine. De man had een smetteloze reputatie als wetenschapper. Vanwege zijn liberale economische overtuigingen verdacht niemand hem van sympathie voor kolonisatieplannen. En dat klopte ook. De Laveleye was hoegenaamd niet van zin om het pad te helpen effenen voor een Belgisch kolonisatieproject. Maar hij deed het wel. Kort na de conferentie schreef hij een boek waarin hij opnieuw Leopolds project op een bijzonder flatterende wijze afschilderde. 'Wat zo mooi is in de doelstelling van de conferentie van Brussel is dat het er niet om te doen is om Afrika met geweld te veroveren ten voordele van één enkele staat, maar deze reusachtige regio met vrede en handel op te nemen in de grote stroom van de beschaving, en dit ten voordele van de gehele mensheid.'¹⁵¹ Maar noch de Laveleye, noch Greindl, noch Lambermont of de andere mannen van de koning waren natuurlijk in staat om in Afrika zelf aan de slag te gaan. Daarvoor was de koning dringend op zoek naar een handlanger die van wanten wist.

16

Stanley

Henry Morton Stanley (1841-1904).
(Foto door Émile Reutlinger, circa 1884)

In de lente van 1872 hadden de telegraaflijnen in alle belangrijke hoofdsteden ter wereld roodheet gestaan van ophefmakende berichten uit Afrika. De zoekgeraakte dokter Livingstone was eindelijk teruggevonden. Jarenlang was er niets meer vernomen van de ontdekkingsreiziger. Livingstone had intussen de status van Britse nationale held bereikt. Diep in het Afrikaanse binnenland was hij eindelijk teruggevonden door een andere ontdekkingsreiziger. Het was Henry Morton Stanley, die eigenlijk John Rowlands heette. In zijn vorige leven had hij geen spoor van betekenis nagelaten, behalve dan enkele half mislukte oplichterijen. Zo liet hij zich bijvoorbeeld doorgaan voor een Amerikaanse journalist. In werkelijkheid was